

Nástin vývoje hmotné kultury na sídlech nižší šlechty na příkladu vybraných lokalit východních Čech

Článek se snaží zachytit možnou proměnu hmotné kultury na vybraných příkladech několika východočeských tvrzí. Po stručném představení jednotlivých sídel a krátkém zhodnocení náleзовých souborů se autor pokusí rozřadit nálezy podle skupin vycházejících z jejich umístění v „živé“ kultuře. Při závěrečném zhodnocení vystane nutnost věnovat pozornost dosud nezpracovaným souborům, které mohou výrazně přispět k osvětlení dané problematiky.

■ Pavel DRNOVSKÝ

Katedra archeologie,
Univerzita Hradec Králové

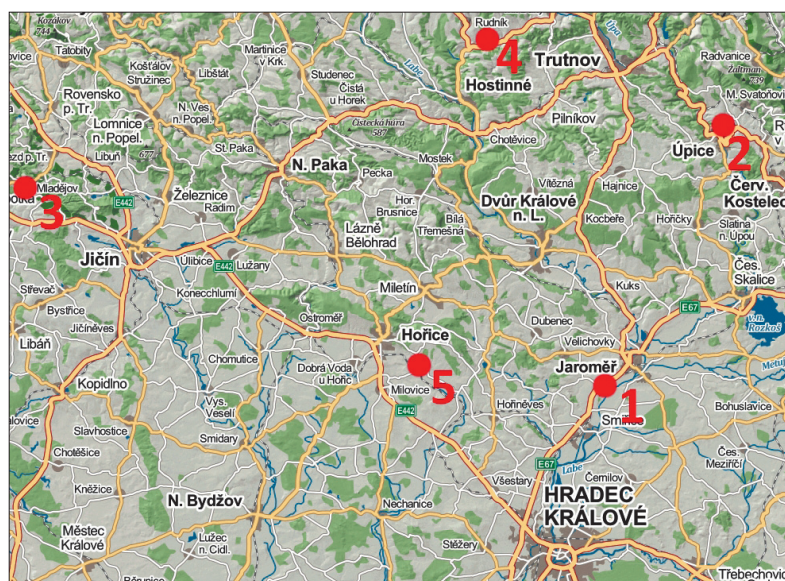
Přirozenou součástí východočeské kulturní krajiny v období vrcholného středověku a raného novověku byla sídla nižší šlechty. Ačkoliv jsou od poloviny minulého století tradičně v popředí zájmu

vědeckého bádání, i nadále převládají publikace soupisového charakteru, které tato sídla zkoumají zejména stavebněhistorickými a uměleckohistorickými přístupy. Tato studie si klade za cíl souhrnně zhodnotit náleзовé soubory pocházející z několika vybraných východočeských tvrzí a pokusit se popsat možný vývoj jejich hmotné kultury.

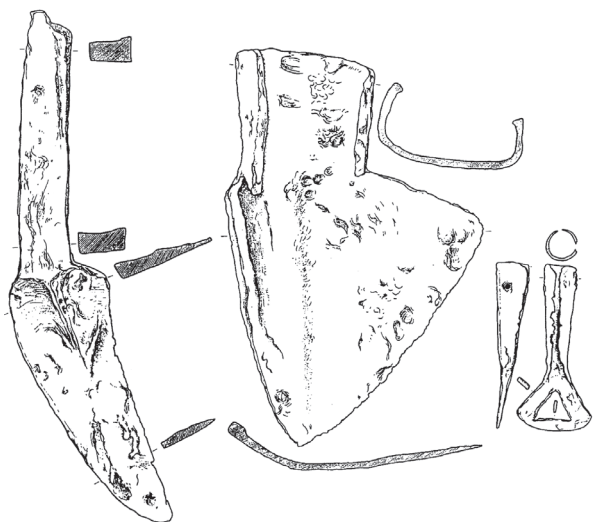
Do této studie byly zahrnuty nálezy pocházející z pěti východočeských tvrzí (obr. 1): Semonice (okres Náchod), Batňovice (okres Trutnov), Nebákov (okr. Jičín), Javorník (okres Trutnov) a Třebovčice (okres Jičín). Tato sídla byla vybrána díky rozmanitosti a velikosti souborů, které se na nich objevily. Dalším důležitým kritériem pro výběr výše vyjmenovaných šlechtických sídel byla nutnost, aby složení souborů dohromady pokrylo co možná nejdelší časový úsek. Přednost byla rovněž dána již publikovaným nálezům, protože tak bude předvedena alternativní možnost členění archeologického materiálu.

Tvrz, jež stávala v obci Semonice, nebyla nikdy výslovně zmíněna v písemných pramenech. Jedinou indicí o možnosti existence sídla skýtá predikát z roku 1357 bratrů Peška a Jošta Herynků ze Semonice (*Lib. conf.* 1, 9). Početný náleзовý soubor, nalezený na sklonku 19. století (1895–96), dodnes tvoří důležitý pramen poznání každodenního života na sídlech drobné šlechty. Nálež byl učiněn na dvoře usedlosti čp. 1 v jihovýchodní části obce. Výkopky řídil poslanec Jan Jaroš na podnět majitele usedlosti Jana Jelínka (*Brych 2009*). Náleзовou situaci popisuje studie L. Niederleho (1916, 4), který uvádí, že při rozkopávání pahorku byly objeveny zděné základy o rozměrech 6,6 × 8,5 m. Uvnitř této konstrukce byly nalezeny kovové a keramické předměty promíchané v mocné vrstvě přepálené mazanice a zuhelnatělých trámů (*Šnajdr 1897*, 216–217). Během záchranné akce bylo údajně objeveno na 300 předmětů, z nichž 160 se dnes nachází v depozitáři Národního muzea v Praze (*Brych 2009*).

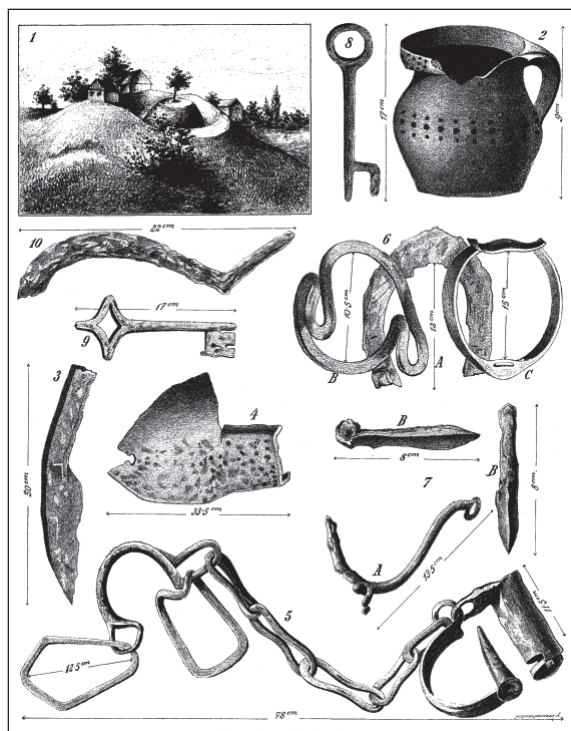
Když pomíneme stručné zhodnocení L. Šnajdra a L. Niederleho, byl semonický soubor poprvé odborně publikován V. Humlem (1967), který datoval zánik sídla na počátek 14. století. K tomuto závěru dospěl na základě rozboru chronologicky citlivějších nálezu (militaria, pražský groš Václava II.). Další autoři zabývající se touto lokalitou (např. *Brych 1998*; *Klápsťe 2005*; *Hošek 2006*; *Ježek 2007*; *Brych 2009*) k tomuto časovému zařazení nevyjádřili pochyby. Mezi semonickými nálezy převládají kovové předměty, keramika je zastoupena pouze šesti kusy (3 kompletní hrncové nádoby, 1 láhev a dva zlomky den). Významnou skupinu semonických železných nálezu tvoří zemědělské nástroje (73 ks). Pro příklad jistě postačí výčet nejzajímavějších kusů – motyky, hřeby bran, okuti rýče, krumpáčová motyka, vidle, otká a v neposlední

■ Obr. 1 Mapa tvrzí zmiňovaných v článku. 1 Semonice; 2 Batňovice; 3 Nebákov; 4 Javorník; 5 Třebovčice. Mapový podklad: © Seznam.cz, a. s., Mapy.cz, s. r. o.

■ Obr. 2 Výběr ze zemědělských nástrojů nalezených na tvrzi v Semonicích. Asymetrická radlice, krojidlo a otká (podle Brych 1998, XLVIII, obr. 1: 6, 9, 10).

■ Obr. 3 Nálezy pocházející z batňovické tvrze jak byly publikovány K. J. Hrašem v Památkách archeologických (podle Hraše 1892).

řadě i asymetrická radlice a krojidlo pluha (obr. 2). Mezi další železné nálezy patří stavební kování a vybavení stavby (např. klíče, hřeby, kahany, nože). V inventáři jsou zastoupeny i nástroje řemeslné (např. nebozezy, sekery), militaria (např. meč, šípky do kuše, kopí, dlouhé železné sídlo a fragment kroužkového brnění) a části výbavy koně a jezdce (např. ostruhy, hřeblo, třmeny, udidlo). Jako důkaz

o tom, že výpovědní hodnota semonického souboru ještě nebyla vyčerpána, svědčí dvě nedávné studie J. Hoška (2006) a V. Brycha (2009). První podrobila 22 kovových předmětů metalografické analýze, aby osvětlila technologii a úroveň středověkého kovářství. Druhé se podařilo reinterpretovat dva dříve publikované nálezy považované dosud za atypické šípky jako nákončí tkalcovské rozpínky.

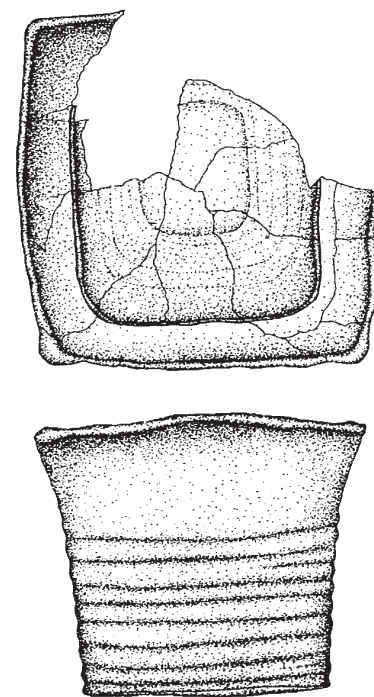
Tvrz v Batňovicích se nacházela v okolí dnešního stavení čp. 6.¹ Podobně jako u semonického sídla i zde postrádáme přímé písemné doklady, dochoval se pouze predikát, který k roku 1408 použil Michal z Batňovic (Lochmann 1989). Do roku 1888 bylo místo, kde tvrz stávala, snadno rozpoznatelné, v tomto roce však bylo tvrziště rolníkem Kábrtem rozvezeno při úpravách jeho pozemku. Před destrukcí tvořil dochované tvrziště 12 m vysoký pahorek o průměru 13 m, který byl ještě obehnán 16 m širokým příkopem a 11 m vysokým valem. Na místo zemních prací dorazil K. J. Hraše a v hloubce asi 80 cm vyzvedl ze spáleniště řadu nálezů, které se později dostaly do muzea v Náchodě (Hraše 1892, 291). K poznání vzhledu tvrziště před terénními úpravami přispěl V. Wolf (1995), kterému se podařilo v pamětní knize batňovické školy objevit zápis o jeho rozkopávání i s čtyřmi kresbami z roku 1888.

Soubor byl poprvé publikován již K. J. Hrašem (1892), k novému zpracování pak přistoupil Z. Lochmann (1989). Kolekce nálezů původně obsahovala 59 železných předmětů (část nálezů byla ztracena a u 9 železných artefaktů není jisté zda pocházejí z Batňovic) a jednu hrncovitou nádobu (obr. 3).

Nejpočetnější skupinu tvořily nálezy stavebního kování (zámky, klíče, hřeby, skoby atd.). K zemědělskému nářadí lze přiřadit část srpu, tříhroté vidle, pouta na dobytek a hřeby z bran. K významným nálezům patří masivní krojidlo a asymetrická radlice. Během výzkumu byly nalezeny i součásti výbavy jezdce a koně – ostruha, hřeblo, podkovy a sedm třmenů. Další železné předměty lze rozdělit na řemeslnické

nástroje (sekera), zbraně (dva hroty šípů do kuše) a osobní výbavu (přezka a násada k noži). Celý soubor je na základě typologického rozboru datován do období 14. století (Lochmann 1989, 111).

Panské sídlo Nebákov, situované na nevelkém pískovcovém ostrohu, se nachází na katastrálním území obce Roveň. Do světla písemných pramenů se dostalo pouze dvakrát. Poprvé je jako jeho majitelka zmíněna k roku 1454 Machna z Nebáкова, manželka Diviše z Nové Vsi, jež však tou dobou sídlila na Obrubcích (RT II, č. 234). V druhé zprávě, z roku 1538, týkající se prodeje vsi Rovně, se zmiňuje již jen pustý zámek zvaný Nebákovský (Sedláček 1932, 77). K bližšímu poznání lokality významně přispěl výzkum vedený amatérským archeologem J. Severou v letech 1925–27, který nedávno vyhodnotil M. Nechvíle (2004). J. Severa vedl na svou dobu výzkum poměrně sofistikovaně, takže zde na rozdíl od předchozích dvou lokalit neproběhla tak razantní selekce nálezů. Celkem bylo do muzea v Sobotce po skončení výzkumu převedeno na 800 keramických zlomků a zhruba

■ Obr. 4 Nádobkový kachel nalezený na sídle v Nebákově (podle Nechvíle 2004, 191, tab. 17: 1).

1 Za zmínku stojí připomenout nejednotnost odborné literatury týkající se lokalizace zkoumané batňovické tvrze. V místní části Zálesí se totiž rovněž nacházelo panské sídlo, jež je často zaměňováno s batňovickou polohou (srov. Slezák 2012, 452).

60 kovových předmětů. V roce 1990 byl soubor převezen do jičínského muzea, kde se při následné revizi zjistilo, že řada nálezů byla vlivem nevhodného uložení a zacházení ztracena.

Po zhodnocení keramických nálezů byly rozpoznány tři horizonty, jež spadají do období od závěru 13. století, kdy doznívá keramika tzv. hradištní tradice, až do 2. poloviny 15. století. Dále zde byly objeveny zlomky nádobkových kachlů datovatelné do širšího rozmezí 2. pol. 14. až 15. století (**obr. 4**). Jediný nalezený fragment skla byl určen jako část číše tzv. českého typu (*Nechvíle 2004, 167*). Kovové nálezy jsou nejčastěji součástí stavebních kování (hřeby, zámky, klíče, petlice atd.). Následují součásti výbavy koně a jezdce (podkova, udidlo, ostruha) a části vozu. Celkem zde byly objeveny i čtyři šipky z kuše. Jediný hřeb z bran reprezentuje skupinu zemědělských nástrojů.

Předposlední tvrz zařazená do této studie stávala ve vsi Javorník (dnešní část obce Rudník). Prvně je písemně zaznamenána k roku 1416, kdy ji vlastnil Přech z Javorníka (*DD 3, 73*). V držení pánů píšících se z Javorníka zůstala až do roku 1528, kdy ji získal Martin Radikovský z Hrádku (*AČ 15, 499*), který ji posléze (1533) prodal Adamovi Zilvárovi z Pilníkova (*AČ 15, 493*). Těmito posledními majetkovými přesuny sídlo v Javorníku ztratilo svou sídelní funkci, a zánik tvrze tak lze očekávat v průběhu poloviny 16. století.

Do dnešních dnů se dochovalo tvrzíště, převyšené zhruba 2–3 m nad okolní terén. Pod výhlednou částí pahorku se nachází sklep s valenou klenbou. Při západní a jižní straně se zachoval příkop. V roce 1987 zde proběhl zjišťovací archeologický výzkum vedený J. Siglem z hradeckého muzea, během kterého bylo objeveno více jak 4400 předmětů (*Jirásek – Sigl – Wolf 1988*). Nejčastějším nálezem byly fragmenty kuchyňské a stolní keramiky. Z hlediska chronologie spadá objevená keramika do období od 1. poloviny 14. století až do 16. století. Oproti předchozím sídlům se zde našel poměrně velký počet fragmentů kachlů, kterých zde bylo celkem objeveno 457 kusů. Z větších částí se

jednalo o kachle komorové, zastoupeny však byly i kachle nádobkové. Po ikonografickém rozboru čelních vyhřívacích stěn se podařilo rozeznat heraldické, ornamentální, architektonické, náboženské a mytologické motivy. Kovových nálezů nebylo učiněno mnoho, což svědčí spíše o postupném chátrání, než o náhlém zániku tvrže. Jednalo se o drobnější artefakty (hřeby, bronzový prstýnek a zlomky nožů). Za zajímavý nález lze označit objev sklovité strusky, který by mohl souviset s rafinací drahých kovů. Stopy po rýžování zlata v podobě rozsáhlých sejpů se nachází v blízkosti tvrzíště o ploše asi 2 hektarů (*Jirásek – Sigl – Wolf 1988, 112*). Neméně pozoruhodný je i nález polodrahokamu, patrně součástí mobiliáře domácnosti.

Sídlo s nejdelsí dobou existence se nacházelo v obci Třebovětice. Predikát z „Trzewowyeczcz“ poprvé užil v roce 1356 Příbek (*MVB II, 181*), sama tvrz je poprvé výslovně zmíněna až k roku 1447, kdy ji koupil Svatobor z Chvalkovic (*RT II, 210*). Od počátku 16. století byla držena v rukou Zárubů z Hustiřan, kteří na ni sídlili, díky čemuž se stala centrem stejnojmenného panství. Úpadek sídla začal během konfiskace v pobělohorské době, kdy byla přičleněna k hořickému panství. V roce 1665 byla sice Záruby z Hustiřan odkoupena zpátky, ale ti se mezitím přesídlili do sousední Cerekvice, takže třebovětická tvrz nadobro ztratila sídelní funkci a prameny ji od konce 17. století dále nezmiňují.

V roce 1920 byly při rekonstrukci ohrazení potoka protékajícího středem Třebovětice objeveny zbytky tvrže a konzervátor E. Dufek z hořického muzea zorganizoval záchranný výzkum, který proběhl v létě roku 1921 (*Dufek 1927*). Během výkopových prací bylo objeveno zdivo, které bylo založeno na dřevěných konstrukcích tvořených dubovými trámy a pilotami. Díky plánu, který byl pořízen, se zdá pravděpodobné, že byla zachycena jižní část palácové tvrže s řadou přístavek (*Drnovský 2012a*).

Během výzkumu bylo objeveno 268 nálezů, které byly uloženy do muzea v Hořicích v Podkrkonoší. Ačkoliv od výzkumu uplynulo již více

■ **Obr. 5** Džbán nalezený na tvrzi v Třebověticích (foto autor).

■ **Obr. 6** Talíř nalezený na tvrzi v Třebověticích (foto a rekonstrukce autor)

■ **Obr. 7** Čelní vyhřívací stěna komorového kachle s motivem Vyhnání z ráje objevená na tvrzi v Třebověticích (foto autor).

■ Obr. 8 Čelní vyhřívací stěna komorového kachle se starozákonním motivem proroka objevená na tvrzi v Třeboveticích (foto autor).

■ Obr. 9 Čelní vyhřívací stěna komorového kachle s heraldickým motivem objevená na tvrzi v Třeboveticích (foto autor).

jak 90 let, jako celek byl trebovětický soubor zhodnocen poměrně nedávno (Drnovský 2012b). Keramické nálezy jsou vlivem skartace tvořeny jen 87 exempláři, které jsou však značně různorodé. Vyskytuje se zde kuchyňská i stolní keramika z celého období trvání tvrže (14. století – počátek 17. století; obr. 5 a 6). Dále se v souboru nachází celkem 39 fragmentů kachlů. Většinou se jedná o zbytky čelních vyhřívacích stěn komorových kachlů, které díky své plastické výzdobě nepodlehly skartaci během výzkumu. Chronologicky lze tuto skupinu rozlišit na kachle pozdně gotické, renesanční

a pozdně renesanční až raně barokní. Na vyhřívacích stěnách se vyskytují rozličné motivy – náboženské, heraldické, alegorické i ornamentální (obr. 7–9). Třebovětický soubor je ojedinělý díky nálezům celkem 106 skleněných fragmentů, které pocházejí z dutého (92 ks) i plochého (14 ks) renesančního skla. Za zmínku stojí fragmenty svatebního poháru zdobeného emailem a dále zlomky bílé nitkovaného skla. Na tvrzi bylo dále objeveno celkem 27 kovových předmětů, které náležejí do několika kategorií (zemědělské a řemeslnické vybavení, militaria, součásti stavby a vybavení domácnosti). Vzácný je nález lotového závaží, stejně jako fragment pozdně gotické plátové zbroje. Díky vhodným podmínkám uložení se na tvrzi dochovaly i nálezy z organických materiálů. Jako příklad mohou sloužit usňové zbytky pocházející z obuvi či medvědí lebka, která patrně sloužila jako lovecká trofej (obr. 10).

Archeologický materiál pocházející z výše popsaných tvrží je potřeba posoudit z hlediska jeho vypovídací hodnoty, protože byl ve většině případů získán během amatérských výzkumů na konci 19. a počátku 20. století. Pouze nálezový soubor pocházející z javornické tvrže, nabytý v 80. letech, splňuje současné představy vědecké exkavace. Výše uvedená skutečnost se zrcadí v několika faktorech. Prvním je selekce nálezů během vykopávek, která se projevuje tím, že se v souborech nacházejí většinou sběratelsky zajímavé předměty. U kovových nálezů se tento výběr odrazil například absencí hřebů či amorfních neurčitelných zlomků. Nejvíce se tento fakt projevil na keramice. Například

z batňovické tvrže je dochován jen jeden džbán, ze semonické pak 4 téměř kompletní nádoby a několik zlomků. Selektce na Nebákově nebyla natolik razantní a sbírány byly typické zlomky, obdobnou situaci pak můžeme sledovat i na Třeboveticích. U fragmentů kachlů, pokud byly nalézány, pak byla dávana přednost ponechání zlomků pocházejících z čelních vyhřívacích stěn, které nesly plastickou či jinou výzdobu. Soubor renesančního skla z trebovětické tvrže se naopak zdá nepřiliš vyselektovaný, protože se v něm nacházejí i menší amorfní jedinci.

Další limitující okolností jednotlivých souborů je skutečnost, že postrádáme podrobnější informace o charakteru uložení (stratigrafické vztahy, místo uložení atd.). Nálezy ze Semonice se nacházely přímo uvnitř odhaleného zdiva, a to podle pozorování L. Šnajdra ve třech vrstvách (Huml 1967, 5). Batňovickému souboru rovněž bližší popis schází, K. J. Hraše uvádí, že nálezy byly objeveny na tvrzišti asi v hloubce 80 cm pod vrstvou spáleniště (Hraše 1892, 291). Vedoucí výzkumu na tvrzi Nebákov J. Severa si sice vedl záznamy o uložení jednotlivých nálezů, přesto není až na výjimky možné zpětné vyhodnocení náleзовé situace (Nechvíle 2004, 59). Místo uložení většiny artefaktů z trebovětické tvrže se nacházelo mimo vlastní stavbu, a to v místech, kde lze předpokládat průběh vodního příkopu (Drnovský 2012b, 191).

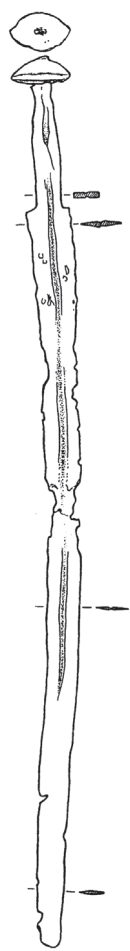
Může se zdát překvapující, že ačkoliv na výzkumech v Semonicích, Batňovicích, Nebákově a Třeboveticích došlo k redukci nálezů, přesto se zde našly různorodější nálezové

■ Obr. 10 Medvědí lebka (trofej?) nalezená na tvrzi v Třeboveticích (foto autor).

	Semonice	Batňovice	Nebákov	Javorník	Třebovětky
	od závěru 13. do počátku 14. stol.	od závěru 13. do 14. stol.	od závěru 13. do pol. 15. stol.	od 1. poloviny 14. do pol. 16. stol.	od 14. do počátku 17. stol.
1. Podoba sídla	hlavní obytná věž	hlavní obytná věž	hlavní obytná věž, hospodářské budovy	hlavní obytná věž	Hlavní palácová stavba s několika přístavky
	kamenná podezdívka, převaha dřevěných konstrukcí	převaha dřevěných konstrukcí	kamenná podezdívka, převaha dřevěných konstrukcí, šindelová střecha		dubové piloty tvořící základ kamenných konstrukcí
			kachlová kamna – nepřímé vytápění	kachlová kamna – nepřímé vytápění	kachlová kamna – nepřímé vytápění
	osvětlení železnými kahany				osvětlení keramickými kahany, okenní sklo
	visací zámky, klíče, petlice, hřeby aj.	visací zámky, klíče, hřeby, skoby aj.	visací zámek, klíč, hřeby, petlice aj.	hřeby	pevné i visací zámky, klíče, petlice, držadla aj.
2. Vybavení sídla	Uchování, příprava, konzumace potravy: keramika stolní, kuchyňská, nože, bronzové nádoby?	Uchování, příprava, konzumace potravy: keramika stolní, násada na rožeň	Uchování, příprava, konzumace potravy: keramika stolní, kuchyňská, skleněná číše, nůž	Uchování, příprava, konzumace potravy: keramika stolní, kuchyňská, nože	Uchování, příprava, konzumace potravy: keramika stolní, kuchyňská, stolní sklo, nože, lžíce, vidlice
	Nástroje: sekery, kladivo, rýč, sekáč, poříz, nebozezy, nůžky	Nástroje: sekera			Nástroje: sekera, rýč, hák
	Výbava jezdce, koně: udídl, ostruha, třmeny, hřeblo, podkovy	Výbava jezdce, koně: udídl, ostruha, třmeny, hřeblo, podkovy	Výbava jezdce, koně: udídl, ostruha, podkova, části vozu		Výbava jezdce, koně: udídl
	Militaria: meč, kopí, šípky, kroužková zbroj	Militaria: šípky	Militaria: šípky		Militaria: plátová zbroj, halapartna
	Součásti oděvu: přezky	Součásti oděvu: přezky		Součásti oděvu: prstýnek	Součásti oděvu: usňové nálezy
3. Doklady hospodářské činnosti	Zemědělství: součásti pluhu, srpy, hřeby bran, vidle, motyky; Neagrární výroba: tkalcovství	Zemědělství: součásti pluhu, srp, hřeby bran, vidle, pouta na dobytek	Zemědělství: hřeb z bran?	Neagrární výroba: rafinace drahých kovů	
4. Směna a vztah s okolím	pražský groš, bronzové nádoby?		červeně malovaná stolní keramika, gotické sklo		lotové závaží, renesanční sklo, luxusní keramické výrobky
5. „Duchovní svět“				kachle s náboženskými a mytologickými motivy	kachle s náboženskými motivy, hromový klín?
6. Volný čas, ceremonie a reprezentace elit					šlechtická svatba – svatební číše, lov – trofeje: medvědí lebka, jelení parohy

■ Tab. 1 Pozice artefaktů v rámci živé kultury na jednotlivých tvrzích.

■ Obr. 12 Meč nalezený na tvrzi v Semonicích (podle Brych 1998, LIV, obr. 4: 3).

soubory než na tvrzi v Javorníku. Javornický inventář je tvořen především keramikou (96 %). Vysvětlení může spočívat v rozdílném způsobu vzniku archeologických situací. Na sídlech v Semonicích, Batňovicích a Nebákově byla pozorována vrstva spáleniště, obsahující přepálenou mazanici a uhlíky. Lze tedy předpokládat, že výše vyjmenované tvrze zanikly náhle a destrukce převažujících dřevěných konstrukcí zamezila jak vyklizení objektů či pozdějším sběrům, tak i následné recyklaci kovových nálezů. U javornické tvrze se spíše uvažuje o postupném pustnutí sídla (Jirásek – Sigl – Wolf 1988, 114), během kterého by mohl být inventář vyklizen. Třebovetická tvrť byla rovněž opuštěna postupně. Nálezy zde objevené však nepocházejí z prostoru samotného sídla, ale pravděpodobně z míst, kam byl v průběhu její existence deponován odpad, tedy z příkopu. Přes výše uvedená omezení však lze s nálezy, které neumožňují kvantitativní hodnocení, v rámci rekonstrukce hmotného vybavení pracovat, i když musíme být v interpretacích opatrní.

Z hlediska chronologie spadají nálezy do období od konce 13. století až do počátku 17. století. Časově nejhomogennější soubor pochází z tvrze Semonice, jejíž existence trvala krátce, a to od konce

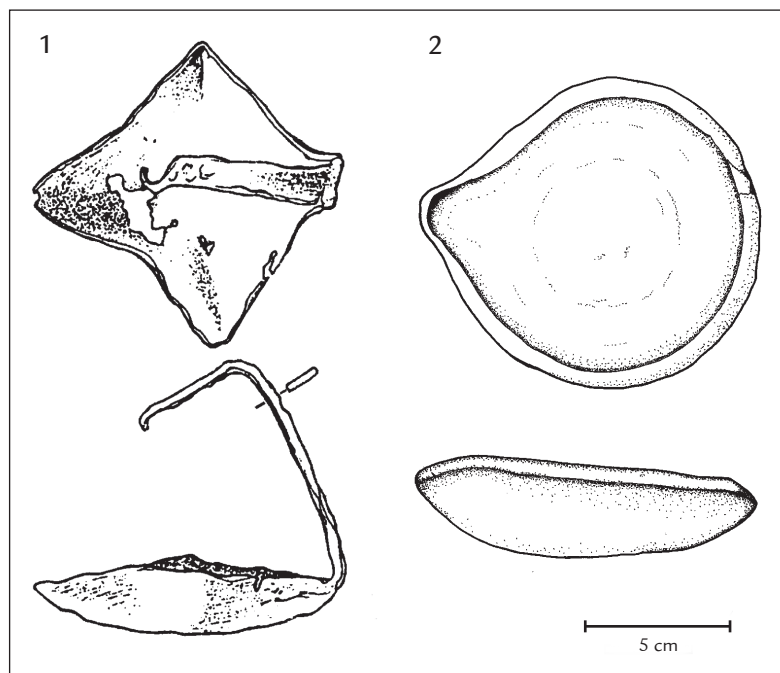
13. století do počátku století následujícího. Poměrně stejnorodé jsou i nálezy z Batňovic, které lze zařadit do průběhu 14. století. Ostatní sídla sloužila svému účelu po delší časový úsek, což se projevilo výskytem artefaktů z různých časových období. Jak u sídla v Nebákově, tak i u tvrze v Javorníku však největší část nálezů pochází ze závěrečné fáze osídlení – 2. poloviny 15. století v případě Nebákova a 15. až 16. století v případě Javorníku. Nalezený inventář z tvrze v Třeboveticích pochází, díky podmínkám, charakteru a místu uložení, prakticky z celého období trvání sídla (14. století – počátek 17. století) a žádný časový úsek zde výrazně nedominuje.

Bývá zvykem dělit archeologický materiál podle klasických kategorií, které odrážejí materiálovou podstatu artefaktu (keramika, kovy, sklo atd.), dalším členěním se pak obvykle třídí podle funkce daného předmětu. Přes nesporné výhody této zaběhlé praxe je občas vhodné nenechat se omezit zaběhlými stereotypy a roztrždit a popsat nálezový soubor podle kategorií odvozených spíše z pojetí „živé“ skutečnosti. Při tradičním dělení se nám například keramický a kovový kahan dostane každý do jiného oddílu publikace či tabulky, ačkoliv je jasné, že kdysi plnily stejnou funkci v rámci

mobiliáře usedlosti. Podobně bychom mohli uvést situaci keramického talíře a kovové lžice a mnoha dalších příkladů. V následujícím textu tedy budou soubory roztrženy podle výše popsaného konceptu, kdy bude při řazení nálezů respektována jejich pozice v rámci tehdejší živé kultury (tab. 1).

Rekonstruovat podobu sídla je u většiny starších výzkumů nesnadné, zejména z důvodu, že nebývalo zvykem během exkavací pořizovat kresebnou dokumentaci objevených konstrukcí. Výjimku tvoří výzkum E. Dufka na Třeboveticích, který náskres půdorysu objeveného zdiva doplnil i několika profily, a J. Severy, který si rovněž vedl záznamy o postupu výkopových prací. Celkově lze shrnout, že centra všech výše popsaných sídel byla tvořena hlavní obytnou věží, s výjimkou Třebovetic, kde tvrť měla podobu hlavní palácové stavby s několika přístavky. Na sídlech v Semonicích a Nebákově máme doloženou kamennou podezdívku, jinak ale musíme počítat s převahou dřevěných konstrukcí, které se projevují množstvím nacházené mazanice a spáleništní vrstvy s uhlíky. Určitým specifickým třeboveticím je umístění do podmačeného terénu, které si vyžádalo založení na soustavě dřevěných pilot a trámů. Na sídle Nebákov pak byly objeveny šindelové hřebíky, které dokládají tento typ střešní krytiny alespoň na části stavby. Přítomnost zlomků kachlových kamen, a tedy i nepřímého vytápění, které umožňuje výskyt světnice, máme doloženou na sídlech v Nebákově, Javorníku a Třeboveticích. Na sídle v Semonicích a Třeboveticích byly nalezeny kahan (obr. 11). Výskyt skleněných okenních terčíků na Třeboveticích dovoluje představit si světelné podmínky části interiérů na tvrzi v závěru její existence. Mezi další movité artefakty spojené s podobou sídla patří běžně nacházené pevné i visací zámky, klíče, petlice, hřebý, skoby atd.

Kategorii vybavení sídla lze rozdělit do několika základních skupin. Díky množství keramických nálezů tvoří nejpočetnější část artefaktů sloužící k přípravě či konzumaci potravy. Krom keramiky jsou často přítomny nože (jež díky

■ Obr. 11 Kovový a keramický kahan. 1 Semonice (podle Brych 1998, LXVII, obr. 17: 10); 2 Třebovetic (podle Drnovský 2012b, 192, obr. 12: F1).

svému univerzálnímu využití překračují hranice jednotlivých kategorií, pomůcky k přípravě pokrmů na ohni, v mladším období pak gotické a renesanční sklo. Provoz každé usedlosti se rovněž neobešel bez běžných nástrojů, jakými byly sekery, rýče, kladiva, náčiní k opracování dřeva atd. Běžný je také výskyt předmětů dokládajících využití koní (podkovy, třmeny, udidla, hřebľa, ale například i části vozu atd.). Jelikož krom jiných funkcí zastávaly tvrze i úlohu vojenskou, jsou militaria častou komponentou nálezových souborů. Na našich lokalitách se našly části dřevcových zbraní, šipky, meč a zbytky tvořící kdysi ochranná odění (**obr. 12 a 13**).

Skutečnost, že sídla nižší šlechty plnila i funkci hospodářskou, dosvědčují nálezy zemědělských nástrojů ze Semonic a Batňovic. Neagrární výroba v podobě tkalcovství je patrně prokázána na tvrzi v Semonicích. Rafinace drahých kovů je pak nejspíše doložena na javornické tvrzi.

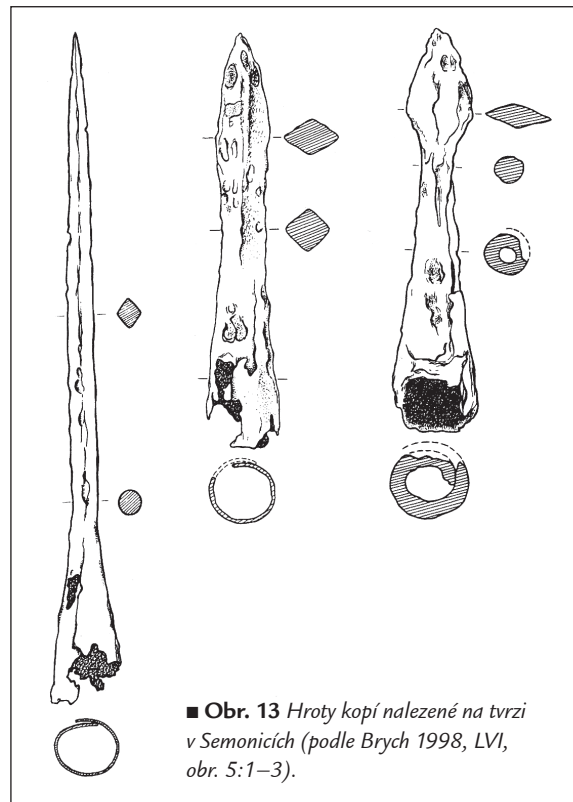
Většinu potřeb obyvatel tvrzí zřejmě pokryla nabídka místních výrobců. Máme například na tvrzi v Semonicích, Javorníku a Třeboveticích doloženo keramiku, která se běžně vyskytuje i v okolních nálezových souborech. Přesto se objeví nálezy, které se na naše lokality dostaly díky nadregionálnímu obchodu. V případě Semonic to mohou být zlomky bronzových nádob, na sídle v Nebákově pak červeně malovaná keramika a gotické sklo, v Třeboveticích zase luxusní keramika či renesanční sklo. Samotnou směnu dokládá nález pražského groše Václava II. v Semonicích či nález (miskového) lotového závaží v Třeboveticích.

Zachytit duchovní svět a obraz obyvatel tvrzí na základě hmotných pramenů je značně nelehký úkol, neboť krom jiných aspektů hrozí, že do hodnocení artefaktů promítáme naši zkušenost a symbolický výklad. Odras duchovního citění se snad může projevovat v reliéfní výzdobě s náboženskými motivy čelních vyhlávacích stěn kachlů, jež byly nalezeny na tvrzích v Javorníku a Třeboveticích. Diskutabilní je nález „hromového klínu“ na sídle v Třeboveticích.

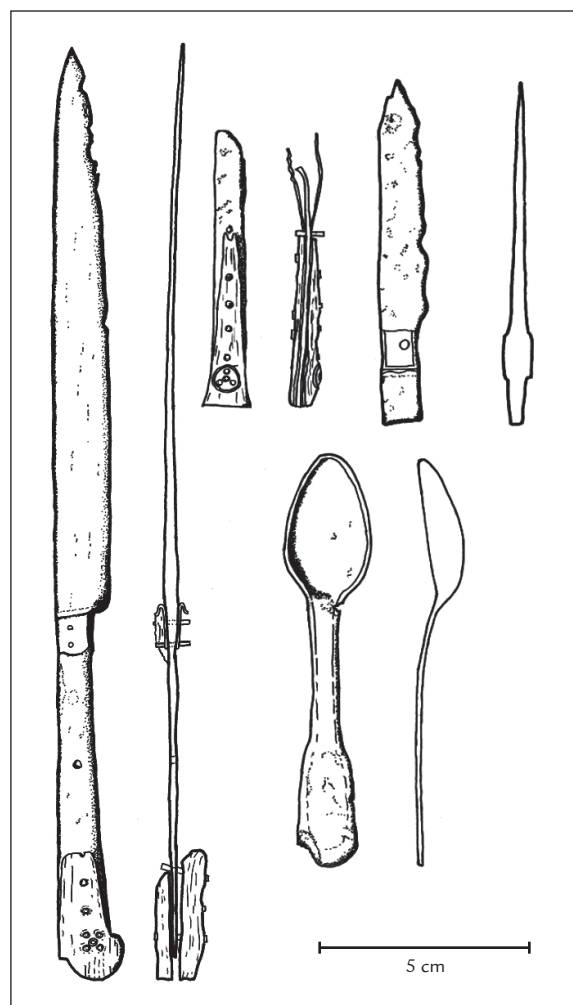
V životě urozených hrála důležitou roli jejich reprezentace, kterou dávali najevo rozličnými způsoby. O výzdobě vnější podoby sídel nemůžeme z dochovaných pramenů nic bližšího říct. Část reprezentačních strategií mohla nést i militaria (semonický meč, třebovetická pozdně gotická plátová zbroj) nebo i předměty denní potřeby (luxusní pákové udidlo z Třebovetic atd.). Četné přechodové rituály byly rovněž vhodnou příležitostí dát najevo svůj urozený původ. Na sídle v Třeboveticích byly objeveny fragmenty pocházející ze svatební číše Bohuslava Záruby z Hustiřan a Johanky ze Sloupna, tedy majitelů sídla z poslední třetiny 16. století (*Drnovský 2012b; obr. 14*). Volnočasové aktivity šlechty máme doloženy opět na třebovetické tvrzi, kde se dochovaly medvědí lebka a jelení parohy jako upomínka na úspěšný lov. Jakou funkci (estetickou?) plnil nález polodrahokamu na javornickém sídle, se pak patrně nikdy nedovíme.

Sledovat vývoj hmotné kultury na sídlech nižší šlechty je nelehký úkol, zejména kvůli malému počtu reprezentativních souborů. Když pomineme semonické, batňovické a třebovetické nálezy, které navíc pocházejí ze starých výzkumů, tak v českém prostředí mnoho takových kolekcí nenajdeme. Výjimkou mohou být například nálezy z Martinic, Prahy-Chodova nebo Mrázovy Lhoty (*Reichertová 1967; Huml 1978; Brych 1998*). V moravském prostředí je díky rozsáhlým odkryvům situace lepší a velké soubory pocházejí z několika lokalit – Mstěnice, Koválov a Konůvky (*Nekuda 1985; Unger 1994; Měchurová 1997*).

Když se vrátíme zpět k sídlům zařazeným do této studie, zjistíme, že u většiny sledovaných kategorií lze pozorovat spíše technologický vývoj. V případě stavební podoby většiny sídel zůstala základní komponentou volně stojící věž. Základní součásti stavby jako visací zámky, klíče, hřebý atd. jsou rovněž doloženy v hojném počtu již od závěru 13. století, mladší nálezy z Třebovetic se liší kvalitou zpracování a typem visacího zámku (otočné oproti zásvuným). Přítomnost nepřímého vytápění máme díky nálezům kachlů prokázanou zhruba od přelomu 14. a 15. století na sídle v Nebákově v podobě zlomků

■ **Obr. 13** Hroty kopí nalezené na tvrzi v Semonicích (podle Brych 1998, LVI, obr. 5:1–3).

■ **Obr. 15** Nože a lžíce nalezené na tvrzi v Třeboveticích (podle Drnovský 2012b, 210, obr. 23: 10–13).

nádobkových kachlů. Pozdně gotické komorové kachle se rovněž objevily na tvrzi v Javorníku. Třebovětická tvrz byla díky délce svého trvání vybavena i kachly s renesančními a raně barokními výjevy a v závěru své existence i skleněnými okenními terčíky.

Podobně neměnná zůstává i kategorie vybavení sídla. V keramice se v průběhu času projevuje pouze přibývání tvarů, které se objevují v mladších obdobích (talíře, pánve atd.). Při stolování byl již v Semonicích přítomen nůž, doplnění příboru o lžičku je doloženo na Třebovětích (**obr. 15**). Ve skupině nálezů zahrnující výbavu koně se rovněž nemění základní skladba předmětů, v mladším období přibývá k dřívějším stíhlovým udidlům s kruhy udidlo pákové. Také militaria se mění pouze s ohledem na období trvání tvrze. Ochranná zbroj v podobě kroužkové košile je doložena v Semonicích, v mladší fázi Třebovětické tvrze je znám nález části pozdně gotické plátové zbroje.

■ **Obr. 14** Svatební číše Bohuslava Záruby z Hustířan a Johanky ze Sloupna nalezená na tvrzi v Třebovětích (foto a rekonstrukce autor).

Obdobné proměny potkaly i ostatní kategorie.

Změnu lze pozorovat v dokladech hospodářské činnosti. Zatímco na sídlech v Semonicích a Batňovicích máme doloženu účast na agrární výrobě, na mladších tvrzích nám podobné doklady scházejí. Vysvětlením může být, že drobná šlechta postupem času tento druh činnosti opouští či spíše, že se zemědělská výroba přesouvá do hospodářských dvorů, které často tato sídla doprovázejí.

V předchozím textu jsme se seznámili s pěti východočeskými sídly drobné šlechty. Archeologické nálezy, které na nich byly objeveny, vydaly podnětné poznatky. Ačkoliv se může zdát jejich počet pro učinění podstatných závěrů malý, jedná se přesto o zatím nejružnorodější publikované soubory z prostoru (nejen) severovýchodních Čech. Tím spíše se ukazuje, jak důležitou roli v problematice rekonstrukce života drobné šlechty ve středověku hraje potřeba zpracovat dosud nevyhodnocené nálezy uložené ve východočeských muzeích. Tímto směrem se proto bude ubírat další autorova aktivita.

Summary

The objective of the work has been to clarify the change of material culture at the residences of the lesser nobility in the Middle Ages and Early Modern Period. In the article are included fortified manors of eastern Bohemia. The first section briefly describes the residences and archaeological findings, which have been here found. Then was evaluated the overall value of the archaeological findings. Subsequently are archaeological findings divided into categories derived from "live" reality. The conclusion is devoted to changing material culture and aristocratic everydayness.

Prameny

AČ: Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské, 15 Ed. J. Kalousek 1896. Praha.

DD: Desky dvorské království českého III, Druhá kniha provolávací z let 1411–1448. Ed. G. Friedrich. Praha 1941.

Lib. conf: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesim nunc prima vice typis editus I. Ed. F. A. Tingl. Praha 1867.

MVB: Monumenta Vaticana res Gestas Bohemias illustrantia (1352–1362) II. Ed. J. F. Novák. Praha 1907.

RT: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum I, II. Ed. J. Emler 1870, 1872.

Literatura

Brych, V. 1998: Hmotná kultura středověké tvrze v Čechách. In.: Encyklopedie českých

tvrzí I (A–J), XLVII–LXXXIII. Praha.

Brych, V. 2009: Semonická tvrz – ad fontes: nejstarší doklad horizontálního tkalcovského stavu z Čech, Archeologické rozhledy 51, 673–683. Praha.

Drnovský, P. 2012a: Příspěvek k poznání stavební podoby zaniklé tvrze v Třebovětích. In: Dějiny staveb: sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2011, 75–80. Plzeň.

Drnovský, P. 2012b: „Tvrz“ v Třebovětích. Hmotná kultura středověkého a raně novověkého sídla ve východních Čechách, Studia Mediaevalia Pragensia 11, 177–227. Praha.

Dufek, E. 1927: Vykopávky tvrze v Třebovětích u Hořic. In: 40 let archeologického a muzejního spolku v Hořicích v Podkrkonoší. Hořice v Podkrkonoší.

Hošek, J. 2006: Metalografie železných předmětů ze seimonické tvrze ve světle studovaných výzkvů ze středověkých tvrzí, vesnic a měst, Památky archeologické 97, 265–320. Praha.

Hraše, K. J. 1892: Nálezy ve tvrzi batňovické u Úpice, Památky archeologické 15, 278–292.

Huml, V. 1967: Zaniklá tvrz Semonice, Fontes musei Reginae Hradecensis. Supplementum 2. Hradec Králové.

Huml, V. 1978: Chodovská tvrz v proměnách staletí, Archeologický výzkum Praze 4 – Chodov, Acta musei pragensis 78. Praha.

Ježek, M. 2007: Jaroměřsko v raném středověku, Archeologické rozhledy 59, 523–570. Praha.

Jirásek, L. – Sigl, J. – Wolf, V. 1988: Archeologický výzkum tvrze v Javorníku (okr. Trutnov) v roce 1987, Zpravodaj Krajského muzea v Hradci Králové 15, 112–125. Hradec Králové.

Klápště, J. 2005: Poměna českých zemí ve středověku. Praha.

Lochmann, Z. 1989: Archeologické nálezy ze zaniklé tvrze v Batňovicích, okres Trutnov (k 100. výročí nálezů). In: Krkonoše – Podkrkonoší 8. 103–119. Trutnov.

Měchurová, Z. 1997: Konůvky – zaniklá středověká ves ve Žďánickém lese. Brno.

Nechvíle, M. 2004: Tvrz Nebákov – zpracování výzkumu Josefa Severy z let 1925–1927, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30 – Supplementum, 143–196. Hradec Králové.

Nekuda, V. 1985: Mstěnice 1. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek – tvrz – dvůr – předsunutá opevnění. Brno.

Niederle, L. 1916: Nejstarší české pluh, Národopisný věstník československý 11, 1–3. Praha.

Reichertová, K. 1967: Archeologický výzkum středověké tvrze v Martinicích u Votic. In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 8, 39–73. Benešov.

Sedláček, A. 1932: Hrad, zámek a tvrz Království českého. Díl X. Boleslavsko. Praha.

Slezák, M. 2012: Archeologie pravěku a středověku na užším Trutnovsku. In: Krkonoše – Podkrkonoší 20, 447–465. Trutnov.

Šnajdr, L. 1897: Burgställe und Fundstätten in Böhmen, Mittheilungen der K. K. Central-Comission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale 23, 216–219.

Unger, J. 1994: Kovalov. Šlechtické sídlo ze 13. století na jižní Moravě. Brno.

Wolf, V. 1995: Ještě o tvrzi v Batňovicích (okr. Trutnov), Zpravodaj muzea v Hradci Králové 21, 117–119. Hradec Králové.